

УДК 159.316.316

DOI <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2023.2.17>

ОПИТУВАЛЬНИК «РОЛЬОВЕ ПОЛЕ ОСОБИСТОСТІ» ЯК НОВИЙ МЕТОД ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЛЬОВОЇ ПОЗИЦІЇ СУЧАСНОЇ ЖІНКИ

Маєр Юлія Володимирівна,

здобувач наукового ступеня PhD

Криворізького державного педагогічного університету

<https://orcid.org/0000-0002-9472-643X>

Стаття присвячена вирішенню актуального сьогодні питання – дослідження рольової позиції сучасної жінки шляхом створення та реалізації опитувальника «Рольове поле особистості».

Розвиток суспільства та зміни в соціальних відносинах між людьми дають підстави говорити і про зміну ролі жінки в сучасному суспільстві, про прийняття та реалізацію нею тих ролей, які раніше були не притаманні жінкам. Змінюючи власний рольовий багаж, наповнюючи його, керуючи раніше не відомими ролями та відношеннями між ними, жінка поступово змінює і власну рольову позицію.

Досліджуючи поняття «роль» та «рольова позиція», можна говорити про те, що дані терміни часто ототожнюються дослідниками і вживаються як синоніми. Вважаємо за необхідне зазначити, що роль – це соціальна функція особистості, яка виступає певним способом поведінки людини і відповідає правилам і нормам прийнятим в суспільстві та залежить від статусу особистості в ньому. Рольова позиція не є функцією особистості. Позиція особистості формується та розвивається під впливом її досвіду і є відображенням міжособистісних стосунків особистості у її внутрішній структурі. Акцентуючи увагу на рольовій позиції особистості можемо говорити про те, що вона виступає певним відображенням відношень в рольовому репертуарі особистості.

Для вивчення особливостей рольової позиції сучасної жінки, а саме визначення спектру відношень між ролями особистості, нами був створений опитувальник «Рольове поле особистості», який покликаний визначити місце та значення конкретних ролей для особистості, проаналізувати гармонійні та дисгармонійні відношення між ними, а також ставлення особистості до її ролей. Для розробки такого опитувальника були визначені компоненти рольової позиції особистості, які, на наш погляд, відображають весь спектр відношень між ролями особистості, та проведено його експертну оцінку і апробацію серед сучасних жінок. Отримані результати показують доцільність використання запропонованого опитувальника для вивчення актуального питання визначення рольової позиції сучасної жінки.

Ключові слова: особистість, сучасна жінка, роль, рольова позиція, рольова поведінка, рольова активність, рольова пасивність, втілення ролей, рольове перебільшення, нестача втілення ролей, рольовий антагонізм.

Maer Yuliia. Questionnaire 'Role field of personality' as a new method of determining the features of the role position of a modern woman

The article is devoted to the solution of today's relevant issue – the study of the role position of a modern woman, through the creation and implementation of the 'Role field of personality' questionnaire.

The development of society and changes in social relations between people give reasons to talk about the change in the role of women in modern society, about her acceptance and implementation of those roles that were not previously assigned to women. Changing her own role baggage, filling it, managing previously unknown roles and relationships between them, a woman gradually changes her own role position as well.

When studying the concepts of 'role' and 'role position', we can say that these terms are often identified by researchers and are used as synonyms. We consider it necessary to note that a role is a social function of an individual, which represents a certain way of human behavior and corresponds to the rules and norms accepted in society and depends on the individual's status in it. Role position is not a function of personality. The position of the individual is formed and developed under the influence of his experience and is a reflection of the interpersonal relations

of the individual in his internal structure. Focusing attention on the role position of the individual, we can say that it acts as a certain reflection of relations in the role repertoire of the individual.

In order to study the specifics of the role position of a modern woman, namely to determine the spectrum of relationships between the roles of an individual, we created the 'Role field of an individual' questionnaire, which is designed to determine the place and meaning of specific roles for an individual, to analyze the harmonious and disharmonious relationships between them, as well as the individual's attitude to her roles. To develop such a questionnaire, the components of the role position of the individual were determined, which, in our opinion, reflect the entire range of relationships between the roles of the individual, and it was expertly evaluated and tested among modern women. The obtained results show the expediency of using the proposed questionnaire to study the topical issue of determining the role position of a modern woman.

Key words: *personality, modern woman, role, role position, role behavior, role activity, role passivity, role embodiment, role exaggeration, lack of role embodiment, role antagonism.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується динамічними змінами у всіх сферах життєдіяльності особистості. Характерним показником таких змін виступають сучасні погляди на роль жінки в суспільстві та нові ролі жінок, які раніше ними не реалізовувались, але сьогодні прийняті та втілені сучасними жінками. Від заборон займати високі службові посади та брати участь у виборах жінки сьогодні перейшли до ведення власної бізнесової діяльності, керівних посад в міністерствах та реалізації себе у різних сферах творчої та професійної діяльності. З огляду на зміни, що відбуваються сьогодні, можемо говорити і про зміну ролі сучасної жінки в суспільстві та трансформацію її власної рольової позиції.

Поняття «роль» почало широко використовуватись в наукових джерелах після 20-х років ХХ століття, коли Дж. Мід та Р. Лінтон у власних дослідженнях описали даний феномен. Роль, на думу дослідників, виступає соціальною функцією особистості і є характерним способом поведінки людини, який відповідає прийнятним у суспільстві нормам та правилам [2].

Як зауважували Е. Дюркгейм та М. Вебер, соціальна роль – це зразок поведінки, який закріпився в якості такого, що доцільний на людей, які знаходяться на одному і тому ж рівні соціальних відносин [6].

Рольова теорія особистості характеризується розкриттям двох основних понять: рольове очікування та рольове виконання. Під рольовим очікуванням розуміють певну очікувану модель поведінки, яка асоціюється у оточуючих із певним статусом. Можемо говорити, що це саме така

поведінка, яку очікують від людини оточуючі, знаючи особливості певного соціального статусу. А рольове виконання – це реальна поведінка особистості, яка займає той чи інший соціальний статус.

Говорячи про основі поняття рольової теорії особистості, не можемо не звернути увагу на особливості рольового конфлікту. Рольовий конфлікт – це суперечності, які виникають між окремими ролями особистості або їх компонентами та відображаються у рольовій поведінці людини [1].

Сьогодні проблема рольової структури особистості привертає увагу як зарубіжних, так і українських науковців. Не можемо не звернути увагу на дослідження Е. Іглі, яка наголошує на тому, що ролі особистості та стереотипи у суспільстві пов'язані між собою та взаємозалежні. Саме виконання певних соціальних ролей породжує виникнення стереотипів у суспільстві. Але, як зауважує дослідниця, нерідко саме стереотипи породжують появу деяких ролей особистості [8].

Професор І. Гофман, описуючи рольову теорію особистості, ставить акцент на тому, що кожна людина, взаємодіючи з іншою, розігрує певне «шоу», де виконуючи соціальні ролі ототожнюють їх із театральними. Тим самим виступаючи режисерами враження про себе інших людей. Можна говорити про те, що людина сама створює власний образ в очах інших, оперуючи своїми ролями [9].

В українській науковій літературі рольова теорія особистості знаходить своє відображення у низці досліджень. Так, П. Горностаї, розкриваючи особливості поняття «роль», звернув увагу на рольову позицію особистості. Як зауважує науко-

вещь, рольова позиція – це система очікувань, а роль – безпосередні дії для виконання позиції. Важливим поняттям теорії П. Горностая виступає «локус рольового конфлікту», який визначає одну з двох стратегій поведінки під час виникнення рольового конфлікту в умовах рольового розвитку.

Не можемо не звернути увагу на дослідження З. Мірошник, яка у власних дослідженнях звернула увагу на семантичний простір рольових позицій вчителя початкових класів та його вивчення через дії та вчинки вчителя, які обумовлюють його педагогічну діяльність. Дослідниця визначає основні рольові позиції вчителя початкових класів та виконуваним ним ролі в кожному із видів діяльності. Рольові позиції розглядаються як ролі, які виконує вчитель початкових класів, і наділяються певними особливими характеристиками, тобто кожна роль має свої характеристики, які і виступають позицією до заданої ролі [4].

В. Гусак, описуючи рольову позицію особистості, зауважує, що вона виступає прийняттям нею очікуваної поведінки та виконання певних ролей у міжособистісній взаємодії. Тобто рольова позиція особистості вченим розкривається як виконання ролі в конкретній міжособистісній ситуації.

Як ми бачимо, поняття «роль» та «рольова позиція» дуже часто вживаються як близькі за значенням або отожднюються. Вважаємо за необхідне звернути увагу на дослідження Л. Орбан-Лембрик, яка в своїх роботах розглядає позицію особистості як соціально-психологічний феномен і зауважує, що позиція особистості виступає відображенням міжособистісних стосунків особистості у її внутрішній структурі та виражає стійку систему відносин людини із аспектами навколишньої дійсності. Говорячи про рольову позицію особистості, ми вважаємо, що необхідно звернути увагу на те, що вона виступає відображенням рольових стосунків у структурі особистості і реалізується в процесі виконання ролей. Так, ми пропонуємо власне визначення даного поняття [5].

Рольова позиція особистості – це комплексна характеристика особистості, яка є відображенням відношень

(взаємозв'язків) у рольовому репертуарі особистості та знаходить свій прояв у реалізації програми рольової поведінки в різних сферах діяльності особистості.

Під відношеннями у рольовому репертуарі особистості ми розуміємо рольову насиченість, значимість окремих ролей для особистості, рівень їх реалізації та конфліктність між ними. Програма рольової поведінки відображає рівень втілення (реалізації) ролей особистістю. Таким чином, ми припускаємо, що рольова позиція особистості виступає компонентом рольової структури особистості, де окремі ролі є інструментами для її організації.

Метою дослідження є визначення особливостей рольової позиції сучасної жінки. Задля визначення особливостей рольової позиції особистості нами був розроблений опитувальник «Рольове поле особистості», який дозволяє з'ясувати взаємозв'язки та відношення між ролями особистості.

В розробці власної методики дослідження рольової позиції особистості ми спираємось на основи транзакційного аналізу Е. Берна. Дослідник зазначав, що кожна людина, взаємодіючи з іншими, займає конкретну позицію (Я-стан), від якої залежать взаємостосунки між людьми. Взаємозв'язок між Я-станами, як одиницю взаємодії, автор називає транзакцією. У своїй теорії Ерік Берна зауважує, що взаємостосунки між людьми залежать від конкретної позиції особистості в даній ситуації. Багато уваги автор транзакційного аналізу приділяє особливостям відігрування певних ролей та взаємостосунків між людьми, які втілюють однакові та різні ролі.

Важливими для нас також є дослідження американського психолога Курта Левіна. Він наголошував на тому, що кожна людина існує в певному «психологічному полі» предметів, що її оточують. У своїх дослідженнях К. Левін аналізує та порівнює вплив соціального тиску на поведінку людини з фізичними силами і наголошує на тому, що людина існує в певному полі таких сил, які і сприяють її поведінці в різних умовах. Таким чином, в рольовому полі особистості можна виділити ролі та відношення між ролями, під впливом яких формується та реалізується поведінка особистості,

емоційний стан людини під час втілення певних ролей.

Спираючись на дослідження особливостей ролі, рольової позиції особистості та аналіз досліджень Е. Берна, К. Левіна та інших, нами було розроблено опитувальник «Рольове поле особистості», який дозволяє визначити та проаналізувати

особливості насиченості рольового репертуару особистості (дефіцит або перенасиченість втілення ролей), рівень прийняття та значущості окремих ролей особистості, а також особливості рольового конфлікту.

Респондентам пропонується відповісти на запитання, заповнивши бланк для відповідей за опитувальником:

ОПИТУВАЛЬНИК

«Рольове поле особистості»

Шановний респонденте! З метою визначення особливостей рольової позиції особистості просимо дати відповіді на запитання опитувальника

1. Які ролі Ви хотіли б втілювати у власному житті, але поки Вам це не вдається?	3. Які ролі Ви волієте припинити втілювати, але поки Вам це не вдається?		
2. Що позитивного, корисного могло б Вам дати втілення цих ролей?	4. Що негативне, неприємне викликає у Вас втілення ролей, від яких Ви волієте позбутись?		
5. Запишіть 5 ролей, втілення яких для Вас є найважливішим і складають основу вашого рольового репертуару? Записати можна не лише ті ролі, які Ви виконуєте, а й ті, що бажаєте виконувати.	6. Оцініть бально (від 1 до 5, де 1-майже не важлива, а 5-особливо важлива) важливість кожної ролі особисто для Вас.	7. Оцініть бально (від 1 до 5, де 1-майже не вдається втілювати, а 5-втілюю постійно в повній мірі) наскільки Ви втілюєте кожну із записаних вище Вами ролей?	8. Виділіть ролі, втіленню яких, на Вашу думку, заважають інші ролі. Запишіть нижче, навпроти певної ролі, вказавши номер тієї ролі (ролей), що перешкоджають їх виконанню.
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			

Результати дослідження. Обробка результатів включає в себе якісний та кількісний аналіз. Отримані відповіді дозволяють порівнювати різні групи ролей особистості: ті, що найчастіше приймають на себе опитувані; ролі, які є бажаними, але не реалізуються за певних причин; ролі, які є важливими для опитуваних, а також виявити особливості рольового конфлікту.

Для того, щоб отримані результати дослідження включити в подальшу кількісну обробку, використовується ряд числових показників. Підраховується кількість ролей, які респонденти вказали у першому пункті опитувальника, де їх просили вказати ролі, які б вони хотіли виконувати, але на даному етапі їм це не вдається. Отриманий показник за даним критерієм можна назвати рольовою пасивністю. В третьому пункті опитувальника запитували респондентів про ролі, яких вони хотіли б позбутись, припинити їх виконання. Даний кількісний показник

записаних ролей можна назвати рольовим перебільшенням. В п'ятому та шостому пунктах опитувальника респондентам пропонувалось записати п'ять ролей, виконання яких для них найбільш важливе та визначити ступінь важливості кожної записаної ролі за п'ятибальною шкалою. Вираховується середній показник за п'ятьма оцінками опитуваних, і отриманий результат можна назвати рольовою активністю. В сьомому пункті опитувальника респондентам пропонується оцінити записані ролі в п'ятому пункті з позиції того, в якій мірі, на їх думку, їм вдається виконувати вказані ролі (за п'ятибальною шкалою). Отриманий показник можна назвати рівнем втілення програми рольової поведінки. Підраховувавши різницю між показниками рольової активності та втілення програми рольової поведінки, отримуємо показник нестачі втілення ролей. У восьмому пункті опитувальника респондентам пропонувалось до вказаних в п'ятому

пункті ролей записати ті ролі, які заважають їх повноцінному виконанню. Необхідно вирахувати кількість ролей, які вказані опитуваними як ті, що заважають реалізації важливих ролей, і, таким чином, ми отримуємо показник рольового антагонізму, тобто конфліктності ролей.

Виходячи із вищезазначеного обґрунтування обробки результатів опитувальника «Рольове поле особистості», можемо виділити такі показники рольової позиції особистості:

- рольова пасивність;
- рольове перебільшення;
- рольова активність;
- рівень втілення програми рольової поведінки;
- нестача втілення ролей;
- рольовий антагонізм.

Запитання опитувальника 2, 4 та 9 дозволяють нам визначити позитивні та негативні відчуття, які виникають у опитованих від бажаних та небажаних ролей, а також від тих ролей, які виступають найважливішими в рольовому репертуарі особистості.

Однією з найважливіших характеристик психодіагностичної методики та критерієм якості виступає її валідність. Саме тому нами було проведено оцінку змістовної валідності розробленого опитувальника. Нами були залучені експерти із рольового підходу, які аналізували та оцінювали виділені нами показники відповідно до тих особливостей, що вимірюються розробленим опитувальником. Зазначимо, що за висновком експертів ми отримали підтвердження того, що питання опитувальника відповідають теоретичному концепту, який вивчається, тобто особливостям рольової позиції. Для визначення процесуальної валідності опитувальника процес проведення опитування з деякими респондентами був організований таким чином, щоб кожен із них мав змогу наодинці коментувати, як саме розуміє певне запитання та яку відповідь на нього бажає надати. Слід зауважити, що запропоновані запитання опитувальника були зрозумілими респондентам саме в тому контексті, в якому ми їх подавали для визначення особливостей рольової позиції особистості.

Аналіз результатів дослідження. Задля визначення особливостей рольової позиції сучасних жінок нами було проведено дослідження, яким було охоплено жінок віком від 29 до 39 років м. Кривого Рогу.

Загалом в експерименті взяло участь 146 жінок. Жінкам ми запропонували дати відповіді на запитання опитувальника, та в подальшому всі отримані результати було проаналізовано.

Проаналізувавши показники рольової пасивності та рольового перебільшення, можемо говорити про те, що більшість жінок відзначають саме пасивність виконуваних ролей.

Це означає, що майже всі опитовані жінки хотіли б додатково виконувати ролі, які з будь-яких причин на даному етапі їм не вдається реалізувати. Причиною рольової пасивності може бути виконання тих ролей, які для жінки є значимими, але вона не отримує від їх виконання позитивних переживань і, в той же час, не може відмовитись від їх виконання.

Серед найчастіше названих ролей, які перебувають у стані пасивності, можемо виділити: художниця, акторка, фотограф, танцівниця, мандрівник. Відмічаємо, що більшість бажаних ролей, названих респондентками, ролі творчі або такі, що потребують додаткового вільного часу, певних матеріальних витрат та відсторонення (хоча б частково) від виконання ролей в родинних, дружніх, професійних зв'язках.

За показником рольового перебільшення було визначено, що переважають ролі домогосподарки, радника, керівника. Жінки, які виконують певну кількість ролей різних категорій та продовжують втілювати нові ролі, відчувають, що їхній рольовий репертуар поступово переповнюється і жінка вже не може виконувати велику кількість ролей одночасно або змінюючи їх. Саме тоді вона обирає певні пріоритети, намагаючись відмовитись від раніше прийнятих ролей. Жінки, які обирають пріоритетними напрямками творчість, саморозвиток, професійний розвиток, власне кар'єрне зростання, поступово відчувають негативні переживання до ролей домогосподарки, берегині домашнього вогнища. Схожі переживання відчувають і ті жінки, які обирають залишатися в ролі господині домашнього затишку. Вони бажають відмовитись (перестати

виконувати) професійні ролі, ролі керівників або ті, які заважають їм залишатися в обраних умовах.

Про схожу тенденцію свідчить і показник рольового антагонізму, в якому респонденти вказували ролі, які заважають їм виконувати інші. Більшість опитуваних жінок (88%) відмічають, що ролі в професії та ролі посадового статусу заважають виконувати ролі в родинних або дружніх зв'язках. 87% жінок вказують, що втіленню професійних ролей суперечить виконання таких ролей, як дружина, мати (88%), які, в свою чергу, перешкоджають і виконанню ролей у дружніх зв'язках (85%).

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок, що в рольовому полі сучасної жінки існують як гармонійні, так і дисгармонійні відношення ролей. Ролі дружини, матері, господині зберігаються та відмічаються 100% жінок, зберігаючи позитивні почуття від виконання цих ролей. Але необхідно зауважити, що з'явилась висока тенденція зацікавленості та бажання жінки

виконувати ролі професійного напрямку, саморозвитку. Одночасне виконання ролей вищевказаних категорій може згодом призвести до їх конфлікту (рольового антагонізму). Дисгармонію викликають і нереалізовані потреби жінки у творчості, неможливість поєднати творчість із родиною, необхідність вирішувати матеріальні питання.

Необхідно зауважити, що для більш повного дослідження рольової позиції сучасної жінки вважаємо за необхідне використовувати комплекс психодіагностичних методик. Ми пропонуємо до розробленого опитувальника «Рольове поле особистості» включити методикау «Карта життєвих ролей» або «Рольовий атом» (П. Горностай) та «Локус рольового конфлікту» (П. Горностай). «Карта життєвих ролей» дозволить виявити провідні сфери діяльності особистості та склад основних ролей в них, а «Локус рольового конфлікту» допоможе визначити домінуючу стратегію поведінки особистості в умовах рольового конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горностай П. П. Вимірювання параметрів рольового конфлікту: зарубіжний досвід. Конфліктологічна експертиза: теорія та методика. Київ, 1997. № 1. С. 116–125.
2. Горностай П. П. Рольова теорія особистості: теоретичні основи та практичні апікації. Наукові записки інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Вип. 26, Т. 1. Київ : Головник, 2005. С. 391–395.
3. Дмитрієва О.Ю. Психологічні особливості самореалізації сучасної жінки. Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія і практика: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 4–5 грудня 2020 р. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. С. 115–117.
4. Мірошник З.М. Рольова структура особистості вчителя початкових класів. Монографія. Харків, 2011. 306 с.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія професійної комунікації : монографія. Чернівці, 2009. 528 с.
6. Хомуленко Б.В. Розвиток функціонально-рольової структури особистості психолога. Проблеми сучасної психології. 2015. № 29. С. 706–717.
7. Berne E. Games People Play: The Psychology of Human Relationships. New York : Grove Press, 1964. ISBN 0-345-41003-3.
8. Eagly, A. H., Steffen, V. J. Gender stereotypes stem from the distribution of women and men into social roles. Journal of Personality and Social Psychology. 46(4). 1984. P. 735–754.
9. Goffman E. The presentation of self in everyday life. Y. 1959.

REFERENCES:

1. Hornostai P. P. (1997). Vymiriuvannia parametriv rolovoho konfliktu: zarubizhnyi dosvid [Measuring parameters of role conflict: foreign experience]. Konfliktolohichna ekspertyza: teoriia ta metodyka, Kyiv, 1, 116–125 [in Ukrainian].

2. Hornostai P. P. (2005). Rolova teoriia osobystosti: teoretychni osnovy ta praktychni aplikatsii [Role theory of personality: theoretical foundations and practical applications]. Naukovi zapysky instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. Kyiv, 26, 391–395 [in Ukrainian].
3. Dmytriieva O. Yu. (2020) Psykholohichni osoblyvosti samorealizatsii suchasnoi zhinky [Psychological features of self-realization of a modern woman]. Suchasna pedahohika ta psykholohiia: metodolohiia, teoriia i praktyka: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Kyiv: Tavriiskyi natsionalnyi universytet imeni V. I. Vernadskoho, 115–117 [in Ukrainian].
4. Miroshnyk Z. M. (2011) Rolova struktura osobystosti vchytelia pochatkovykh klasiv [The role structure of the primary school teacher's personality]. Monohrafiia. Z. M. Miroshnyk. Kharkiv, 306 [in Ukrainian].
5. Orban-Lembryk L. E. (2009) Psykholohiia profesiinoi komunikatsii: Monohrafiia [Psychology of professional communication: Monograph]. L. E. Orban-Lembryk. Chernivtsi, 528 [in Ukrainian].
6. Khomulenko B. V. (2015) Rozvytok funktsionalno-rolovoi struktury osobystosti psykholoha [Development of the functional and role structure of a psychologist's personality]. Problemy suchasnoi psykholohii. 29, 706–717 [in Ukrainian].
7. Berne E. (1964) Games People Play: The Psychology of Human Relationships. New York : Grove Press, – ISBN 0-345-41003-3.
8. Eagly, A. H., Steffen, V. J. (1984) Gender stereotypes stem from the distribution of women and men into social roles. Journal of Personality and Social Psychology, 46(4). 735–754.
9. Goffman E. (1959) The presentation of self in everyday life. Y. Anchor Books, 255.